

SOM Krisztián*

Magyar magánútlevélek 1948 és 1955 között

Absztrakt

A II. világháború után az ország területét megszálló Szovjetunió segítségével a Kommunista Párt új államformát hozott létre. Ennek megfelelően változtatták meg a magyar útlevélek küllemét, tartalmát is. E változtatásoknak a biztonsági oldalát tárja fel és mutatja be a szerző alkotásában.

Kulcsszavak:

1937 mintájú magyar útlevél ; a magyar 1948 mintájú útlevél ;
a magyar 1950 mintájú útlevél ; Külföldieket Ellenőrző Országos Központi
Hatóság ; Magyar Királyi Pénzjegynyomda

Abstract

After the II. World War the communist party created new constitutional government with the help of Soviet Union occupying the country's area. They modified the appearance of the Hungarian passports, and the contents too. The safety sides of these changes presents in the author's creation.

Keywords:

hungarian 1937 sample passport ; hungarian 1948 sample passport ;
Hungarian 1950 sample passport ; Foreigners Controlling National Central
Authority ; Hungarian Royal Banknote Press

*

- *Open Researcher and Contributor ID* = Nyílt Kutató és Közreműködő Azonosító (**ORCID**)

<https://orcid.org/0000-0002-6993-2207>

Institutional attachments = Szerző intézményi kötődései :

- *Bertalan Szemere Scientific Society of History of Hungarian Law Enforcement* =
Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság

@: som.krisztian@hotmail.com

DOI : 10.31626/HU-EISSN2530094X.VTOM.93-114.p

A magyar útlevélhatóságok 1937 tavaszán kezdték el meg-
személyesíteni azt a magyar útlevéltípust, amely korszaká-
ban a legjobbba közé tartozott. Lapjait a törlés hamisítási
módszerhez használt vegyszerek jelentős részére reagáló festékekkel
nyomtatták. Különleges fényképrögzítési eljárást vezettek be, s
varrott kötészeti megoldása sem volt általános még azokban az
években.¹

A II. világháborút követő első tervek új útlevél bevezetésére

Az 1945. I. 20-ai fegyverszünetet követően a megújított magyar
kormányzat megkezdte, a területi és helyi hatóságok folytat-
ták működésüket az 1937. évi magyar határokon belül. Azonban a
II. világháborút követően Magyarország gazdasága és ipara is ro-
mokban hevert, a nyersanyag-feldolgozáshoz szükséges gépek
számottevő része külföldre került. A vesztes állam gondjait tetőzte
a pengő egyre erőteljesebbé váló inflációja is. Mindezeket túl az
óriási emberáldozat, majd a szovjetek által végrehajtott, felnőtt
férfilakosság elhurcolása és rabszolgasorba kényszerítése a túlélő
magyarországi szakmunkások számát is súlyosan érintette. Előbbi
helyzetek enyhítését hátráltatták majd az 1947. évi párizsi béke-
szerződés által meghatározott kártérítési kötelezettségek és ismételt
területvesztések is.

A magyar útlevélhatóságok az előbbieken felvázolt körülmények között kezdték újra munkájukat. Azonban kitöltésre váró, illetve készre gyártás előtt álló útlevélkészletek rendelkezésre álltak. Az 1937-ben bevezetett útlevél új politikai berendezkedéshez, majd államformához igazodó felülbélyegzései és felülragasztásai átmeneti lehetőséget jelentettek, de hosszú távon nem nyújtottak kedvező megoldást. Azonban a kellő anyagi források hiánya és az okmánygyártáshoz felhasználható alapanyagok szűkössége takarékosagra kényszerítették a Belügyminisztériumot és az útlevélhatóságot. A szándék egy új útlevél gyártására már 1945 nyarára megvolt, így akkor a belügyminiszter jelentést kért a legnagyobb ügyforgalommal rendelkező útlevélhatóságtól, a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Útlevél Osztályának vezetőjétől. Az 1945. VII. 9-én kelt javaslati jelentés igen kiterjedt volt, s az új útlevelek külalakjának és belső elrendezésének ismertetésén túl az Állami Nyomdával gyártatott mintaútleveleket is tartalmazott mellékletként. Az útlevélosztály vezetője (is) fontosnak ítélte, hogy a leendő okmány az új állami berendezkedést nemcsak az államforma megnevezésében tükrözze, de az okmány borítójának színében és ki-

alakításában is eltérést mutasson a korábbiaktól. Végül több színváltozatban és két megjelenésben felterjesztett útlevéltervezet, a korábbinál (azaz az akkor megszemélyesített útveleleknél) magaságában kisebb, de szélességében nagyobb okmányt mutatott be (az 1937 M útlevél szélességére már bevezetését követően is voltak nehezményező észrevételek). A szalagszerűen magyar nemzeti színeket is ábrázoló borító ablakos kialakítása lehetővé tette, hogy látszódjon az – ismét első oldalra helyezett – útlevél gyártási és iktatószáma. A személyleírás rovatainak sorrendjében az ellenőrzést elősegítő változást javasoltak: a születési hely és idő rovatai legelőre, míg a gyakrabban változó foglalkozás a végére került volna. Az érvényesség oldalán (továbbra is a 3. oldal) a tervek szerint előre került volna a lejárat dátuma, amely alá, a területi érvényesség kitöltendő rovata előre nyomtatva tartalmazná azt a mondatrészt is, hogy Magyarországra való visszatérésre is jogosít. A lapok sorszámozása továbbra is lyukperforáltak volt ajánlva. A jelentés javasolta az 1937 M útlevélnél már bevált különleges okmánypapír – nyilván a körülményeknek megfelelően megváltozott vízjelképpel – és vegyszerekre egyedi módon reagáló nyomtatási festékének további alkalmazását.² A belügyi igazgatás végül elhalasztotta új útlevél bevezetését, vélhetően részben a fent részletezett anyagi nehézségek és gyártási elsőbbségek miatt.

A nyersanyaghiány, a működő üzemek leterheltsége, valamint az igények fontossági sorrendje a korábbi, még számottevő útlevélkészletek felhasználását indokolták. Ez természetesen csak az új politikai berendezkedésnek megfelelő módosítással történhetett meg. A magyar állampolgárok részére, a végül két és fél évre megnyúlt átmeneti időszakban az 1937 M útvelelek államformai követelmények szerint felülbélyegzett, felülragasztott változatát személyesítették meg.

Új útlevél tervezésére végül csak 1947. második felében, gyártására pedig az év végén került sor. A tervezés során az 1945 júliusi, a Rendőrség útlevélosztályának vezetője által készített javaslatok jelentős részét nem vették át.

A magyar 1948 M útlevél leírása

A magyar 1948 M (magán)útlevelet, illetve kivándorló útlevelet a Magyar Állami Nyomda gyártotta, akárcsak a korábbi típusokat is. Azonban a nyomda teljesítőképességét jelentősen befolyásolták a háború során szerzett bomba- és tüzéségi találatok – amelyek során a raktár egy része szintén áldozatul esett –, valamint a nyom-

dagépek állapota, szakmunkások rendelkezésre állása is. A magán és kivándorló célú úti okmányok gyártására 1947 utolsó harmadában, egyidőben került sor, ebből ered, hogy azonos táskaszám* alatt készült mindkettő.

A lapok alapanyaga törtfehér árnyalatú okmánypapír volt, amely vízjele* négy, dombon álló kettős-keresztet (ügynevezett „négyyszeres kettőskereszt”-et) ábrázolt egymás mellett és alatt ismétlődve, negatív kivitelezéssel, a vágott lapon véletlenszerű elhelyezkedéssel (U14. vízjel). A vízjelkép jóváhagyását nagymértékben befolyásolhatta, hogy az új államforma és -berendezkedés a Magyar Szent Korona ábrázolását és a királyság megnevezését nem engedélyezte hivatalos okmányokon. Nyilván a nyersanyagokkal és eszközökkel történő takarékoskodás is közrejátszott abban, hogy a megrendelt új okmánypapír vízjelének kialakításához a Diósgyőri Papírgyár az 1923 és 1929 között, bélyegpapír gyártásához használt, de már kivont vízjel-hengerszítát helyezte ismét üzembe.³ A szítán a – kívánt formára hajlított drótok által kialakított – vízjel-mintázatot kiemelkedő magasságát a bélyegpapír vastagságához készítették el. Azonban az 1920-as évek bélyegeinek hordozóanyaga lényegesen vékonyabb volt, mint az 1947-ben legyártott útlevelepapíré; előbbi késztermékként 0,055–0,06 mm, míg utóbbi 0,1–0,11 mm vastag volt. Ebből adódik az, hogy – a kétszer vastagabb rétegű rostpép, és a kialakított alnyomati* mintázat miatt – a kész okmány papírjában a vízjel alig azonosítható, amely igen nehezítette e fontos biztonsági jellemző ellenőrzését. Abból, hogy 1947 őszéig a bélyegek alapanyagául szolgáló papír vízjele az ügynevezett „szabadon álló kettőskereszt”, vagy az olajágakkal övezett koronás kiscímer volt. A postai bélyegpapír 1947 októberétől már az 1946. évi címert ábrázoló vízjel-képet hordozta.⁴ Ebből eredően az következik, hogy az útlevel okmánypapírjában a bélyegekéttől eltérő kialakítást kívántak bevezetni. Azonban a viszonylagosan kevés papírtívet igénylő új útlevelkészletek legyártásához gazdaságosabb volt egy már rég nem használt hengerszita ismételt felhasználása, semmint egy újabb elkészítése.

Az oldalak nyomatrétegei – mind az alnyomat, mind az előre nyomtatott szöveg* – kialakításához magasnyomtatás* eljárás alkalmaztak. A színek alapján két szín nyomtatással készültek a

* Glosszárium.

magyar útlevelek, az alnyomat kék mintázataira fekete színű nyomtatott szöveget vittek fel.

A kifutó (azaz a vágandó éleken túl is kialakított) alnyomat színe kék, s átlós elhelyezéssel, csúcsára állított négyzetet ábrázol, amely alsó és felső szeglete magyaros mintázatú, s az oldalélek is megtörnek. A rombusz közepén ívelten, vonalkával elválasztva, két sorban „MAGYAR KÖZTÁRSASÁG” felirat és annak 180 fokkal elfordított változata lett kialakítva. Ezek vízszintes sorokban (vagy függőleges oszlopban), fél ábra szélességgel elcsúsztatva váltják egymást. A nyomólemez gyártását nagy valószínűséggel 2×2 négyzet alakú rombuszok alkotta mintázatsoportok ismétlésével alakították ki (mint ugyanebben az időben a bélyegeknél a kép ismétlését is).⁵ Ez eredményezhette azt a nyomdai hibát, hogy egyes páros oldalak alsó harmadában egy 2×2 -es csoport jobbra, lefelé elcsúszott, s így a jobb alsó éleik érintik a szomszédos, rendszer elhelyezkedésű mintázatot. Ugyanez, 180 fokkal elforgatva előfordul a páratlan oldalak felső harmadának gerinchez közeli felében is. Az említett alnyomati hiba általános, minden útleveltre jellemző, s egy-egy okmányon belül több alkalommal is előfordul.

A magyar 1948 M útlevél tartalmának felépítését nem módosították az előző, 1937 M útlevél „1937/1938” altípusához képest, s a terjedelme továbbra is 44 oldal volt. A belívek nyomatképe (az alnyomat és előre nyomtatott felülete) a magáncélú és a kivándorló útlevél esetében azonos volt, így megegyezett a nyomdai jelzet* és táskaszám is: „Magyar állami nyomda. 15.076/1947.”. (A kivándorló útlevek esetében az utazási célt a megszemélyesítés során, a területi érvényesség rovat utolsó soraiba jegyezték be.) Az első belső előzéken helyezték el az útleveltre jogosult(ak) arcképé(i)t és aláírásá(i)t, valamint a kiállító hatóság képviselőjének aláírását és hitelesítő nedves-bélyegzőlenyomatát.

Kötészet során alkalmazott eljárások. A magyar 1948 M útlevél kötésmegoldásai lényegét tekintve megegyeztek az 1937 M útlevélnél alkalmazottal. A lapok fűzését, az előzéseknek borító felőli felületén vászonnal megerősített közepénél – a 22–23. oldal felezésére nyomtatott folytonos vonal segítségével – gerincvarrással alakították ki, fehér varrószállal. Az összefűzött lapoldalakat derékszögű sarkokkal 137×88 mm méretűre vágták. Ezt követően, az előzéklap kivételével, az oldalszámozott lapoldalakat az okmány egyedi gyártási számával, lyukperforálás módszerével sorszámoz-

*Glosszárrium

ták, azonos módon, mint ahogy 1937-től is tették: azaz az 1–22. és 23–44. oldalig két részletben.

A 144×94 mm-es borító kötéstábláiba süllyesztették a fénykép rögzítésének alapját képező egyszerű eszközt: fém lapkára forrasztott kettő, 1 mm átmérőjű rudacsokát (ezek alkották a fényképrögzítő szegecsesek magját). A táblákat felületkezelt, festett borítószövevel fedték. Az előzéklap hátsó felületének ragasztóval történt felületkezelését követően rögzítették a füzetet a borítóhoz, így a varrás félig rejtett lett; az első belső előzék lapját átszúrták a fedőlapba rejtett talpzatú réz szegecs-rudacsokák. A korábbi útlevéltípushoz képest, a kész borító külső oldalai az élek felé csökkenő vastagságúak („lejtő”-k) voltak. A magán útlevelek borítójának színe kék, a kivándorlóké barna volt, illetve utóbbi esetében az „KIVÁNDORLÓ ÚTLEVÉL”, és francia fordítása került feltüntetésre az „ÚTLEVÉL” szó helyett. Az okmány megnevezésének magyar és francia nyelvű megfelelője között az 1946. évi állami címert körívből, ötágú csillaggal elválasztva olvasható a „MAGYAR KÖZTÁRSASÁG” megnevezés és francia megfelelője.

Az okmány megszemélyesítése a korábbi (1937 M) útlevéllal azonos módon történt. Ellenben, a koronás kiscímert ábrázoló átlátszó műanyag lapkákról levágták a koronát, gyakorta annak abroncsának alsó része visszahagyásával. Az 1948 M magánútlevél első ismert kiállítási dátuma 1948. I. 14. volt.⁶ Azonban az 1937 M úti okmányok utolsó ismert magyarországi kiállítási dátuma 1948. II. 12-e, amely a borítóján és címloldalán egyaránt nyomdai felülragasztott okmány volt, s kivándorló részére adták ki. Ebből következtethető, hogy az 1948 M útlevélcsalád kivándorló altípusa valamivel a magán változat megszemélyesítésének kezdetét követően került bevezetésre. Kivándorló személy részére kiállított új útlevéltípus legkorábbi ismert keltezése 1948. III. 22.

Az 1949. évi **Alkotmány** – az előző napi országgyűlési vita után – 1949. VIII. 18-án került megszavazása, majd két napra rá, 1949. VIII. 20-án emelkedett jogerőre. Ezen alaptörvény új államformát határozott meg: „népköztársaság”-ot, valamint leírta Magyarország új címerét is, amely a címertan követelményei miatt csak jelvénynek tekinthető (ugyanis címerpajzzsal nem rendelkezett). Az ott leírt, a köznyelvben „Rákosi-címer”-ként ismertté vált 1949. évi állami „címer”, azaz államjelvény búzakoszorúval övezte és ötágú vörös csillag sugarai által ragyogta be a világoskék mezőre, keresztbe fektetett búzakalászt és kalapácsot.⁷

A külsőségekre nagy hangsúlyt fektető, akkori magyar politikai vezetés igényeinek történő megfelelés céljából, az 1948 M magyar útlevélcsalád, illetve a Romániában élő magyar állampolgárok útlevélének borítóján lévő 1946. évi címer és „Magyar Köztársaság” felirat rendkívül gyorsan **címkével felülragasztásra került**. Az új állami jelvény országgyűlési megszavazását követően 16 nappal, 1949. IX. 3-án már megismerésre került olyan 1948 M magánútlevél, amely borítóját felülcímkézték. A 60 mm átmérőjű, kör alakú címke több rétegben, hét (!) szín nyomásával, magasyomtatással készült, s a teljes felületén nyomtatott volt. A magánútlevél borítójának alapszínéhez igazodó, sötétkék korong közepén, színesen látható az 1949. évi magyar állami „címer”, amelyet felső és alsó ívben, csillaggal elválasztva „MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG”, illetve „RÉPUBLIQUE POPULAIRE HONGROISE” állam-megnevezések öveztek. Az útlevelek első oldalán kialakított 1946. évi állami címert azonban – érdekes módon – nem ragasztották felül (ez csak a hajós és tengerész szolgálati könyveknél történt meg). A leírt címkét használták a már említett 1948 M magyar útlevélcsalád, illetve a Romániában élő magyar állampolgárok útlevélének borítójának felülragasztására, függetlenül a módosítani kívánt borító alapszínétől. A kör alakú címkének ismert valamivel későbbi, rossz méretre vágott változata is, itt annak átmérője 65 mm volt, ebből eredően egy szembetűnő, legfeljebb 3,5 mm vastag, sarló alakú nyomat nélküli sáv is látható maradt.

Magyarország útleveleinek története az 1940-es évek második felében új irányt vett. Az útlevél-kiadás – a hatóság teljes közpon-tosításával egyidőben – még fokozottabban politikai és állambiztonsági szempontok alapján történt. Az úti okmányok gyártása 1949-től új(abb) igények szerint alakult – ennek megfelelően bízták meg a pénzjegynyomdát –, és számos okmányvédelmi újítást vezettek be az 1950-es és 1960-as évek folyamán. Az újabb magyar útlevelek rovatainak elrendezése 1955-ig még az 1937 M magánútlevél alapján történt, azonban ezt követően a változó igények alapján átrendezték, átalakították azokat.

A Pénzjegynyomda által alkalmazott útlevél-gyártási újítások, 1950-es évek első felében

A magyar útlevél és más úti okmány gyártásában jelentős változást hozott az, hogy 1949. őszén a Magyar Nemzeti Bank Pénzjegynyomdája kapott azok gyártására megbízását.⁸ Ez számos újítást,

illetve korábban nem alkalmazott eljárás bevezetését eredményezte. A magyar bankjegygártás kizárólagos intézménye a Pénzjegynyomda volt, amely a budapesti Markó utca 16. szám alatt álló, 1925-re elkészült, a föld felett ötszintes épülettömbben kapott elhelyezést.⁹ Évtizedekkel később ezt egy új, ötszintes mellékszárnyal is bővítették. A Pénzjegynyomda részvénytársasági formában 1925-től a Magyar Nemzeti Bank vállalata volt, azonban azt 1950-ben államosították és közvetlenül a Pénzügyminisztérium irányítása alá rendelték. A Pénzjegynyomda ezt követően, igen sokáig nem csak bankjegyeket és biztonsági okmányokat gyártott, hanem az üzem teljes kihasználása érdekében igen sokféle egyéb nyomtatványt is.¹⁰

A nyomdatechnikai újítások előtt említendők meg a Pénzjegynyomda által felhasznált papír védelmi jellegzetessége, a **vízjel** tekintetében bevezetett változások. A magyar úti okmányok története során a papírban elsőként az 1950 M útlevel gyártásához, 1949-ben használtak pozitív vízjelet, amely – e késztermék esetében szintén előzmény nélkül – az 1949. évi állami címert jelenítette meg, igaz stilizált változatban (U15 vj.).¹¹

A Pénzjegynyomda – ellentétben az Állami Nyomda korábbi évtizedekben alkalmazott eljárásával – az útlevelek lapjainak alnyomatát a nagy alakú ívekre, a bankjegyeknél már általánosan bevett módon nyomtatta. Azaz soronként, az előzővel azonos állásban ismétlődő képpel alakították ki a nyomtató felületet.¹² Ez már az első általuk gyártott (1950 M) útleveleknél is lehetővé tette, hogy a vízjel állása mindig változatlan maradjon, azaz a címer rajza (U15 vj.) sose kerüljön fejjel lefelé. Igaz, e vízjel még véletlenszerűen helyezkedett el az oldalakban, és sok útlevelpéldánynak akár több lapjában is csak kis töredék volt látható.

A Pénzjegynyomda műszaki lehetőségei kínálták azt a jelentős újítást, hogy a magyar úti okmányoknál addig sohasem alkalmazott (nedves) **metszett-mélynyomtatást*** (korabeli gyakori elnevezéssel réznyomtatást) bevezessék. Ez egyedi gépeket igényelt a nagyüzemi kivitelezéshez, amely a magyar bankjegynyomda számára már 1926-tól rendelkezésére állt, sőt sikeres fejlesztéseket is elért ezen eszközönél (a háború utolsó szakaszától pénznyomtatáshoz egy ideig azokat nem vették igénybe).¹³ Az 1949-ben már két éve újra alkalmazott technológia az útlevelgyártáshoz jelentősebb fejlesztést, változtatást nem igényelt. A Pénzjegy-

* Glosszárium

nyomda már az első általa gyártott útlevél esetében is magas színvonalú eredményt nyújtott. Ennek ellenére az említett eljárásban – elsősorban a bélyeggyártás minőségének fokozása érdekében – a következő évek során folyamatos fejlesztések történtek.¹⁴ Azon túlmenően, hogy a korábbi magyar útleveleknél ezt nem alkalmazták, egyúttal az egész alnyomatot is kizárólag e technikával alakították ki (amely 1983-ig így is maradt). E nyomtatási eljárással az 1950-es évek elején, a magasnyomású eljáráshoz képest ötvenszeres festékgigényre volt szükség. A hatékonyság további növelésével, a Pénzjegynyomda a metszett-mélynyomáshoz felhasznált festékmennyiséget – azonos termék viszonylatában – az évtized végére átlagosan megközelítőleg egynegyedével csökkenteni tudta. Sztintén az 1950-es évek végére, több újítás bevezetésével sikerült a nyomdának elérnie, hogy a füzet kialakítású, metszett-mélynyomással készült alnyomatú okmányok (útlevél, majd személyi igazolvány, stb.) teljes önköltségi ára ne térjen el jelentős mértékben attól, mintha az akkori ofszet* (offset) eljárással készítették volna a nyomatokat. A nyomatképet 90×70 cm méretű, galvanizálással készített, krómozott vörösréz-lemezre alakították ki. A nyomtatásra kész metszett-mélynyomó lemez előállításáért bélyegek esetén – a fejlesztéseknek köszönhetően megközelítőleg fele időre csökkentve – meghaladta az egy hónapot, azonban az egyszerűbben összeállított útlevéllap-nyomólemez ennél valamelyest rövidebb idő alatt készülhetett el.¹⁵

A metszett-mélynyomtatás hamisítók által történő **utánzása** minőségi módon rendkívül körülményes és költséges volt, a más technikákkal (ofszet- vagy magasnyomtatással) kialakított felület pedig kisebb felbontású nagyítóval is felismerhető lehetett. E mellett a mélynyomtatás technológiájából és nyomatából adódóan, a lapon kiemelkedő festék az esetleges mechanikai törlés hatására, a beavatkozás felszínén eltűnik, de legalábbis elhalványodik. Ez nagyban elősegíthette az ilyen hamisítás felismerését.

A könyvecske kialakítású okmányok, így az útlevélek fűzéséhez a Pénzjegynyomda az 1950-es években kissé módosított Csepel 111 típusú elektromos ipari varrógépet alkalmazott. A fűzőszál fehér színű bőrvarrócérna volt. (A műszakonkénti kezdeti 4 ezer körüli fűzött darabszám idővel 10 ezerre nőtt.)¹⁶

* Glosszárium

A magyar 1950 M útlevél leírása

Az 1940-es évek legvégén, Magyarországon a külföldre utazást egyre ritkábban volt engedélyeztek, s egyre bürokratikusabbá tették az igénylését is. Ezáltal a megszemélyesített magyar útlevelek, különösen a magánútlevelek száma jelentősen lecsökkent. Míg a magyar állampolgárok számára ez számottevő hátrányt okoz(hat)ott, addig a magyar útlevélhatóság részére lehetővé tette jelentős fejlesztések bevezetését is. Ezek ugyan költségesebbek voltak, azonban a legyártandó – a korábbi évekhez, évtizedekhez képest – jelentősen kisebb útlevélkészlet mégsem igényelt jelentős többlet ráfordítást. Egyúttal olyan nyomdatechnikai eljárások alkalmazását vezethették be, amelyek tovább nehezítették az alig észrevehető hamisítások megvalósítását.

A magyar útlevélgyártás során az 1949 utolsó harmadában legyártott 1950 M útleveleknél vezették be első alkalommal a pozitív kialakítású (azaz átmenő fényben a környezetétől sötétebb árnyalattal kirajzolódó), és egyúttal először az állami címert ábrázoló **vízjelet**. Az állami jelvény stilizáltan került kialakításra, csak annak főbb vonalak láthatóak. A szalagvégek kinyúlásával, a magasságában kissé ovális címerkép mérete 30×35 mm volt. Az említett ábrázolások egymástól oldal irányban 58–60 mm-re helyezkedtek el, míg egymás alatt elhelyezett címerek sorai közötti távolság 140 mm volt. Ebből adódóan igen ritkán, de előfordulhatott, hogy a kész méretre kivágott útlevéllapokban még vízjeltöredék sem volt látható. Azonban ilyen csak elvétve fordult elő, általában egy kis részlete azonosítható volt (felső ív csillagsúccsal, vagy a szalag).

Az oldalak nyomtatásához felhasznált vízjeles papír közül eddig csak egyetlen okmány ismert („540.090. – Pénzjegynyomda.” táskaszám), amely készre gyártott útlevél egyik lapjának vízjele 180 fokkal elfordítottan látható.¹⁷ Azaz a nyomtatás során az üres ívet tévedésből az előírt álláshoz képest fejfelé helyezték a nyomdagépbbe. (Ilyen hiba előfordult magyar egylapos útlevél gyártása során is.)

Az *alnyomat* egésze metszett mélynyomtatással készült, amelyhez kékesszürke színű festéket használtak. A két oldal azonos nyomatképe általában nem illeszkedett pontosan, így az átmenő fényben vizsgált lap kétoldali alnyomatképe nem fedte teljes mértékben egymást, az 1-2 milliméteres elcsúszások is gyakoriak.

Az egymás alatti sorokban, minden sorban azonos állásban kialakított alnyomat-mintázat központi eleme az 1949. évi állami „címer”, amely a heraldikai szabványtól eltérő vonalkázással került

kitöltésre. Az oldalak alsó éléhez közel, azzal párhuzamosan guilloche* lécszerű fekszik változó vonalvastagsággal kialakítva. Ennek középső, rácsszerűen kialakított mezéjében a „MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG” felirat olvasható, negatív megjelenésű betűkialakítással. Az oldalak kitöltő felülete tört hullámvonal-rendszer, amely nagyítás alatt – egyazon vonal alkotta álló és fejjel lefelé látható – gomba szerű alakot formáz; e sorokat parabola alakú, egymást érintő „U” alakzatok sormintája (rendes és fejjel lefelé állásban) „ölti össze”. A vonalmintázatokat a Pénzjegynyomda tulajdonában több évtizede meglévő, Nadherny-Maly rendszerű guilloche-gépén alakították ki.¹⁸ Nemcsak a belvéket nyomtatták mindkét oldalon, hanem az előzéklapokat is. Vagyis nem került legyártásra külön előzéklap, hanem a belső lapok csak alnyomattal készült fázisnyomatára az első belső előzék előre nyomtatott szövegét és fényképkéretét alakították ki.

Az egymás alatti sorokban, minden sorban azonos állásban szedett, **előre nyomtatott fekete szövegek és más felületek** (feliratok, rovatcímek, sorvezető vonalkázások, oldalszámok) az alnyomat felső rétegét alkotják, és magasnyomtatással készültek. Ezek számos egyedi jellegzetességgel bírtak. A három eltérő nyelvű szöveg három különböző betűmérettel, de azonos betűtípussal került kialakításra: a magyar a legnagyobb, majd magasságában ezt az orosz, végül a francia követte. Ez alól kivételt az első oldalon található, az oldalterjedelmet ismertető mondat jelent, ahol a magyar és francia szöveget, valamint a meghosszabbítások vastagított főcímeit mindhárom nyelven azonos méretű betűkkel szedték. Egyedi jellegzetesség, hogy a latin betűvel írt (rész)mondatokat záró írásjelek telített kör alakúak, míg a cirill betűsöket telített rombuszok zárják. A kettőspontok esetében pontjai kör alakúak, azonban az orosz nyelvű részeknél számos, meghatározott helyen azok helyett rombusz alakú jelpárok találhatók.¹⁹ A kettőspont írásjelekhez kapcsolódnak még azok a jellegzetességek is, hogy a rovatcímek és a kettőspontok között (egész vagy fél) betűköz került kialakításra, azonban egyes okmányokban, meghatározott helyeken esetenként szóköz nem látható.²⁰ A szövegszedés vonalvezetése elsősorban a 32. oldalon, 5 bekezdés 18 sorába szedett figyelmeztetésnél egyenetlen. Ennek sorkizárt szövegében az 1747/1950. és az 520.211/1952. táskaszámú okmányoknál a „Küldépviseleti hatóságaink” mondatkezdet, az azonos sorban található szavak közötti

* Glosszárium

távolsághoz képest, kétszeres szóközt tartalmazott. A szövegszedésben a betűigazítások közül az 1950-től utángyártott valamennyi példánynál állandó eltérés – ezért egyfajta védelmi jellegzetesség –, hogy az 5. oldali érvényességi idő francia „mois” szavának „i” betűje jól azonosíthatóan feljebb helyezkedik el a környező betűkhöz képest. A sorvezető vonalkázást tekintve a magyar nyelvű gyermekrovat első szaggatott vonala nagyobb sortávval kezdődik, mint az első és második között mérhető távolság. Ez majd az 1952-től gyártott példányoknál már azonos lett.

Az 1950-es évben és azt követően készült utángyártott útlevelek esetében szövegszedési hibák történtek:

- a 014... sorszám-kezdetű okmányoknál azonosítható, hogy az első belső előzők kiállító hatóság bélyegzőlenyomatát és aláírását jelölő francia rovatcímekben helyesírási hibaként „délivré” helyett „délivr ” látható, oly módon, hogy a hiányzó „é” betű helyett egy-egy több szóközt helyeztek el;

- az 520.211/1952. táskaszámú (018... és 019... sorszám-kezdetű) útlevelek között egyes okmányok 2. oldali „Felesége”, valamint a 4. oldali francia nyelvű gyermekrovatánál az „Âge”, és e hibapáron túl esetenként még a „Sexe” rovatcímeket sem követik kettőspont írásjelek;

- az 540.090. táskaszámú (028... sorszám-kezdetű) útlevelek 2. oldali „Felesége” rovatcímeket kettőspont írásjelek nem követik (azonban az korábbi hasonló hibával ellentétben a 4. oldali francia nyelvű gyermekrovatánál az „Âge” és a „Sexe” szavakat írásjel zárja). Ugyanennél a változatnál a 32. oldali figyelmeztetés szövegében a „sem anyagilag, sem más módon” szövegrészben vessző írásjel helyett tévesen pont található.

A magyar 1950 M útlevél tartalmának felépítését módosították az 1937 M és 1948 M útlevelekhez képest, de továbbra sem alkalmazták az 1920-as párizsi konferencián rögzítetteteket. Terjedelme 32 oldal, nyelvezete háromnyelvű: magyar-orosz-francia volt.

Az első belső előzők továbbra is az útlevelekre jogosult(ak) arckép(i)t és aláírás(i)t tartalmazta, valamint a kiállító hatóság képviselőjének aláírását és nedves-bélyegzőlenyomatát. Az első oldalon az „I.” számjelzés alatt az okmány terjedelmét tüntették fel, mindezek alatt az okmány és az állam háromnyelvű megnevezése olvasható, amelyet egymás alatt az útlevél számának, a tulajdonos és a vele utazó feleség nevének, valamint gyermekei számának magyar nyelvű rovatai követnek, mindezt az állampolgárság fel tüntetése zárja.

A második oldalon a személyleírás magyar nyelvű rovatait alakították ki függőlegesen osztottan a tulajdonos és feleség részére is kitölthető módon): foglalkozás, születési hely és idő, lakhely, családi állapot, termet, arc (alakja), szem (színe), haj (színe), különös ismertető jel, mindezeket a két gyermek bejegyzésére szolgáló rész követi, ahol kitöltendő volt a kiskorúak neve, kora és neme.

A harmadik oldalon az adatok orosz, a negyedik francia nyelvű kitöltendő sorai találhatók: az 1. és 2. oldal magyar nyelvű rovatai egy oldalra rendezve. Az ötödik oldalon került kitöltésre a területi érvényesség, az útlevél lejárt, a kiállító hatóság megnevezése és a kiállítás kelte. A hatodik oldal a magyar hatóságok útlevél kiállításához, érvényességhez kapcsolódó hivatalos bejegyzései vagy az azokra hivatkozások részére volt fenntartva.

A hetedik, nyolcadik és kilencedik oldalon 2–2 meghosszabbítás-rovat volt kialakítva. A tizedik oldaltól a harmincegyedik oldalig a hatósági bejegyzések, a vízumok és az átléptető-bélyegzők elhelyezésére szolgált, ezen oldalak előre nyomtatva csak a gondolatjelek közé zárt oldalszámot tartalmaztak a felső negyedben, középre igazítva.

A harminckettedik oldal a külföldre utazók részére figyelmeztetést, a nyomdai jelzetet tartalmazta. A hátsó belső előzők előre nyomtatott szöveg nélkül került kialakításra, azonban rajta az okmány gyári sorszámát magasnyomtatással feltüntették.

A nyomtatás után az íveket (a bankjegyekhez hasonló módon) **ívrészekre vágták**. Ezek, ráhagyással már a leendő oldalpárokat alkották, amelyeket a megfelelő sorrendben egymásra rétegeztek a kötészetbe. A magyar 1950 M útlevél kötészeti megoldásai lényegét tekintve megegyeztek az 1937 M, illetve az 1948 M útlevelekével. A készre nyomtatott, ráhagyással körbevágott lapokat az előzőeknek borító felőli felületén vászonnal megerősített közepénél, a felső / alsó éltől 6-13 mm-rel beljebb megkezdett, és ugyanennyivel előbb befejezett fűzéssel, **gerincvarrással** alakították ki, azonos öltéstávolsággal vékony, fehér varrószállal.

Az összefűzött lapoldalakat – még a félbehajtást megelőzően – az előzéklap kivételével, azaz az oldalszámozott lapoldalakat az okmány egyedi gyártási számával **lyukperforálás* módszerével sorszámozták**. Ezt két részletben, oly módon végezték, hogy a füzetet először az első oldal felől perforálták az 1-16. oldal terjedelméig, majd a fűzés tengelye mentén átfordítva ugyanezzel a

* Glosszárium

számmal a 17. oldal irányából is lyukasztották a 17-32. oldalig. Az egyes számjegyek 6×4 lyukasztó tű által felosztott felületen lettek kialakítva (az „1”-es kivétel, amely az előző szélességét megtartva, de 6×3 lyukhelyen alakították ki). A hatjegyű számsor magassága 10 mm, a lyukak átmérője 0,9 mm volt, a lyukasztás minősége jó volt, bár az okmány utolsó lapjaiban gyakorta visszamaradt az eltávolítandó korongocskából. A számsor szélessége a kezdetekben 43 mm volt. Azonban az 1747/1950. táskaszámúaknál már új sorszámozó készüléket alkalmaztak. Azonos magasság és 1 mm-es lyukátmérő mellett 52 mm lett a teljes szélesség. További jellegzetessége a korábbtól valamelyest eltérő „7”-es számjegy: a lefelé futó szár nem a második oszlopban, hanem az elsőben fut, ebből eredően a ferde szakasz is hosszabb.

E sorszámozáshoz kapcsolódik a két ismert perforálási hiba is. Ez tapasztalható azáltal, hogy a számjegyet alkotó egy vagy két lyukhelyet nem lyukasztotta át a tű, és / vagy az adott számjegyet nem alkotó lyukak kerültek kialakításra (egy sorszámban összesen két téves lyuk és egy hiányzó lyuk található, illetve egy másik okmánynál ugyanabból a számjegyből kettő lyuk hiányzik). Vélhetően az előfordult hibák is közrejátszottak abban, hogy még ugyanaz a táskaszámú okmányok gyártásánál visszatértek a korábbi, keskenyebb sorszámozó készülékekhez, így az ismét (és már mindvégig) 43 mm széles lett. Azaz a széles számozás az 1950-ben utángyártott készlet alsó számcsoportjánál található meg, míg a magasabb számúak ismét keskenyek voltak. A perforált gyártási sorszám a hátsó belső előzőeken sorszámbélyegzővel (magasnyomással), fekete színnel is feltüntetésre került.

Az említett módon összefűzött és már lyukasztott lapoldalakat félbehajtották a varrás mentén, és derékszögű sarkokkal 137-140×87-89 mm méretűre **vágták**.

Az okmány 143–144×92–94 mm-es **kötéstábláit (borítóját)** kemény, rétegezett–ragasztott karton lapok alkották. Ezek közül a leendő első tábla középső rétegének közepén széles lyukat alakítottak ki; ide helyezték a fénykép rögzítésének alapját képező egyszerű eszközt: téglalap alakú fém lapkára forrasztott kettő, 1 mm átmérőjű és közel 3 mm hosszú rudacska (majd ezek alkották a fényképrögzítő szegecsek magját).

A bordó színű viaszos vászonnal borított fedőlapok leendő külső-előlső oldalál arany színű fólianyomtatással alakították ki az állami jelképet és a szövegezést. Középen az 1949. évi magyar állami „címer” látható, címertani színjelölő vonalkázás nélkül. Ezt,

az ékezetek nélkül 52 mm átmérőjű körívré belülről illesztve, felül „MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG”, illetve telített körökkel elválasztva az alsó íven, előbbinél kisebb betűkkel, egymás alatti sorokban „ВЕНГЕРСКАЯ НАРОДНАЯ РЕСПУБЛИКА”, valamint „RÉPUBLIQUE POPULAIRE HONGROISE” államnevezések öveznek. Az előbbi tartalmat felül és alul egy-egy ötágú csillag határolja el az okmány felső élhez közel kialakított „ÚTLEVÉL”, illetve az alsó negyedben ennek orosz és francia nyelvű változatától.

A borító aranyszínű fólianyomásához kétféle alapanyagot használtak fel. Ezen útlevéltípus első két készlet (az 1949-es „MNB Pénzjegynyomdája. 2149/1949.” és az 1950-es „Pénzjegynyomda 1747/1950.” táskaszámúak) borítójának képét – az állami jelképet és körülötte Magyarország megnevezéseit, illetve az „útlevél” szavakat – aranyfólia nyomásával alakították ki. Az 1952-ben utángyártásra került okmányoknál („Pénzjegynyomda 520.211/1952.” táskaszám) azonban már olcsóbb ötvözet (bronz) került felhasználásra. Utóbbi, jelentősebb idő elteltével, oxidáció hatására mélyzöld színű patinaréteget vett fel. Ez oly’ annyira megvastagította a felületet, hogy a síkból kiemelkedik²¹ Azonban 1954-ben újabb változtatást eszközöltek, mivel az ekkor gyártott útlevelek („540.090. – Pénzjegynyomda.”) esetében a bronz csak kis mértékben patinásodott fél évszázad elteltével.

Az előzéklap hátsó felületének ragasztóval történt felületkezelését követően **a füzetet rögzítették a kész borítótáblákhoz**, így a varrás félig rejtetté vált. Ezáltal az első belső előzék lapját átszúrták a táblába rejtett talapzatú, a közel 2,5 mm-re kiemelkedő réz szegecs-rudacsok.

Az 1950 M magyar (magán)útlevél mellé, 1951-ben gyártották le annak **szolgálati útlevél** altípusát. Az okmány – elsősorban a feladatából adódó egyes eltérésektől eltekintve – megegyezett a magyar 1950 M útlevél alaptípusának első gyártási változatával. A borítóra nyomtatott okmánynevező felirat a (magán)útlevelektől valamivel kisebb méretű betűkkel került kialakításra, s a magyar szöveg ékezetei rövidebbek. Az okmány megnevezése magyarul két sorba szedve látható: „SZOLGÁLATI ÚTLEVÉL”, a „címer” alatt nyelvenként egy-egy sorban, a magánútlevelekétől kis mértékben eltérő betűtípussal (a teltebb betűk betűtáv nélkül követik egymást) a „СЛУЖ—ЕБНЫЙ ПАСПОРТ”, illetve „PASSEPORT DE SERVICE” szavak olvashatóak. Itt az orosz szöveg egyedisége, hogy a „Ж” betű – eltérően a cirill betűk

írásmódjainak szabályaitól – középen vízszintes vonallal volt kialakítva: „Ж—”.

A magánútlevéllel azonos módon került ábrázolásra a „címer” és körülötte az állam-megnevezés. Azonban az okmány-megnevezések közötti, címer körüli mező bal alsó–jobb felső irányú, két vékonyabb vonal között egy vastagabb alkotta, 6 mm széles átlós sávval áthúzásra kerül. Mindez oly módon, hogy az állami címert körívből övező állam-megnevezés előtt 4 mm-rel megszakad az átló.

A szolgálati útlevél első oldali okmány-megnevezése is eltér a magánútlevélétől: míg a magyar továbbra is egy sorban, addig az orosz és francia nyelvű két-két sorban látható, immár gondolatjel elválasztás nélkül.

A 32. oldalon elhelyezett figyelmeztetés két bekezdésben hat sor terjedelmű volt, amely a magánútlevelekhez használt betűméretnél nagyobb volt kialakítva, valamint a cím betűi szóköz nélkül, egymáshoz illeszkedve látható.

Az okmány hatjegyző sorszáma minden esetben 1-essel kezdődik. Alkalmazásának közel három és fél éve alatt, a megszemélyesített szolgálati útlevelek száma nagyjából háromezer volt.

Az útlevelek megszemélyesítése. Az úti okmányoknak tollal és fekete tintával, kézírással történt kitöltését és a fénykép rögzítését általában az erre kijelölt ügyintézők végezték, a szigorú számadású okmányokra vonatkozó előírásokkal összhangban.

A fénykép rögzítése és biztosítása a korábban alkalmazott-hoz képest azonos módszerrel történt, azonban áttetsző címerlapkát már nem alkalmaztak. Az útlevél első fedőlapjának belső felén, a kötészet során kialakított, rejtett fém lapra forrasztott két szegecsrudacsára („szögek”) feltűzték a fényképet, ezután ezekre tizágú csillag alakú fémlapkát helyeztek. A fénykép–csillaglapka rétegezést követően különleges szerszám, úgynevezett szegecsprés alá helyezték az okmányt, amely a szegecsrudacsák végét szétlapította. Ez által azok a fém csillagokhoz feszültek, egyúttal a csillagokat lefelé nyomva, annak karmait a fényképbe mélyesztették. A **fénykép hitelesítésének** előírt eszköze a kiállító hatású – fényképet és belső előzőket is érő – szárazbélyegző*, illetve nedvesbélyegző-lenyomata volt. Utóbbi az első belső előzők alsó részén, a kiállító hatású aláírása mellett, bal oldalon ismételt elhelyezésre került.

*Glosszárium

A megszemélyesítés utolsó részleteként hajtották végre az **okmány kiadásának hitelesítését**, amely a kiállító hatóság vezetője, vagy kijelölt helyettese – az első belső előzőkre, a fénykép alá felvezetett – kézírásos aláírása által történt meg. Az Államvédelmi Hatóság I/3-h alosztályának, azaz a kémelhárítás osztály szintű szervezete alá tartozó KEOKH és Útlevel Alosztálynak vezetője ZALAI Sándor államvédelmi őrnagy, majd 1952. V. 16-tól TATAI József áv. százados²² volt. Az 1953-ban önállóságát veszített ÁVH-tól az útlevelhatóság irányítása 1953. július 31-én a Belügyminisztériumhoz került, immár osztállyá szervezve, BM KEOKH és Útlevel Osztály néven, amelyet majd továbbra is TATAI vezetett.²³

Újabb magyar útlevel alaptípus

Az 1950 M magyar útlevelek kiállításának megkezdése után öt évvel, az 1955-ben rendszeresített, új magyar útlevelcsalád gyártásához további újításokat vezettek be. Így, többek között pozicionált vízjelet, az ibolyántúli sugárzásban láthatóvá váló nyomatréteget, valamint (bankjegyeknél már alkalmazott) egyidőben két színnel nyomtatott metszett mélynyomatású alnyomatot is.

Jegyzetek:

¹ SOM: 83-95.p.

² 40/1945. fk. útl. eln.

³ E vízjel előállításához használt hengersizta – amit egyaránt alkalmaztak bélyegek, majd útlevelek papírjainak gyártásához – megtalálható a Diósgyőri Papírgyár (DIPA) Zrt. papíripar-történeti múzeumának (Miskolc–Diósgyőr) kiállítási anyagában.

⁴ BÖLCSKEI: 14-15.p. + 100-104.p.

⁵ Ez az alnyomat-mintázat egymást fedő és apróbb részleteiben nem illeszkedő képeiből és képcsoportjaiból állapítható meg.

⁶ Az 1948. I. 14-én, a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Igazgatási Rendészeti Ügyosztályának Útlevelalosztályán megszemélyesített 1948 M magánútlevél a „000.467”-es sorszámmal viselte.

⁷ „Kétoldalt búzakoszorúval egybefogott, kerek világoskék mezőben kalapács és búzakalász; a mező felső részén a mezőre sugarakat bocsátó ötágú vörös csillag, alján redőzött piros-fehér-zöld színű szalag.”

1949/XX.tv. 67. §

⁸ SOM: op.cit. 31.p.

¹⁰ A biztonsági nyomtatványok mellett például még az 1970-es években, ofszet el-járással, postai – bélyegkép nélküli – képes levelezőlapokat, valamint az 1980-as években teljes könyveket is gyártott. Számos művészi könyv réz-/acélmetszett képmellékletét is a Pénzjegynyomda nyomtatta,

amelyet a kiadvány többi részét gyártó nyomda a kötet során illesztett saját termékébe.

Pénzjegynyomda.

¹¹ SOM: op.cit. 31.p.

¹² A keménytáblás könyvecskék belső lapjainak nyomtatása a korábbi évtizedekben úgy történt, hogy a nagy ívekre a megfelelő oldalkiosztás mellett, soronként 180 fokkal elforgatott alnyomat-képet majd arra, következő részfolyamatban előre nyomtatott szöveget nyomtattak. Az oldalak a megfelelő hajtogatást követően rendeződtek a lapozás kívánt sorrendjébe.

¹³ A II. világháború végétől az inflálódó pengő bankjegyeit a korábbi eljárásnál egyszerűbb és olcsóbb ofszet nyomtatással (síknyomtatással) gyártották, s még az 1946-ban forgalomba hozott 10 és 100 forintos címletek is így készültek. Azonban 1947-től kezdődően ismét forgalomba kerültek a metszett-mélynyomtatással is készült magyar bankjegyek.

BOTOS: 76-77.p.

¹⁴ Az újítások között említendő az anyalemezről készített másolatok tartóságának és pontosságának fokozása, s a nyomtatási folyamat részeként üzembe helyezték az infravörös szárítókészüléket, amellyel a nyomtatási sebesség nőtt, így akár a gyártási idő is csökkent.

Pénzjegynyomda.

¹⁵ Loc.cit.

¹⁶ Loc.cit.

¹⁷ A 028684 sorszámú, „540.090. – Pénzjegynyomda.” táskaszámú magánútleveél 3/4–29/30. oldalnak helyet adó lapja.

028684 sorszámú 540090 pénzjegynyomda táskaszámú magánútleveél.

¹⁸ A szerkezetet Arthur NADHERNY és Friedrich MALY osztrák mérnökök készítették és a L. Castagna & Sons OHG Fabrik cég gyártotta üzemében.

LACZIK ; ZSIGA

¹⁹ A cirill betűs szövegeknél alkalmazott kettőspontok rombusz alakúak a következő helyeken: az első belső előzék kiállító hatóságra utaló rovatcím után, a 3. oldalon az 1., 2., 4. és 5. rovatcím, illetve a gyermekek adatainak feltüntetésének megnevezései közül a név rovatcímét követően. Az 1954-ben utángyártott változatoknál az első belső előzék útleveél tulajdonosának aláírása orosz nyelvű rovatcímét is rombusz alakú kettősponttal zárták.

²⁰ A rovatcím és kettőspont írásjel közötti (fél vagy egész) szókör hiánya fordul elő esetenként a „Haj:”, a „Nom du titulaire:” és a „État de famille:”, továbbá az 1., a 3. és a 4. meghosszabbítások a „Lieu et date:” rovatcímeinél. A „Haj:” rovatcímek ilyen jellegzetessége esetén a szó a többinek egy-éséges függőleges kezdővonalától valamivel beljebb kezdődik.

²¹ Ez a legtöbb esetben, a surlófénnyel (a lap síkjához képest hegyesszög-ből) megvilágított felület nagyításában jól kivehető.

²² TATAI József áv. százados 1950-től dolgozott az ÁVH KEOKH és Útleveélosztályán. Kezdetben segédhivatal-vezető, majd 1951-től alosztályvezető-helyettes volt. Az úti okmányok kiadására jogosult szervezeti elem vezetését, alosztályvezetőként, 1952. V. 16-án vette át. Az 1953 július végén a Belügyminisztérium felügyelete alá rendelt útleveélosztályt továbbra is TATAI (immár őrnagyként, majd később alezredesként) vezette, egészen 1962. VII. 16-ig.

²³ CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI ; KRAHULCSÁN

Forrás- és irodalomjegyzék (a jegyzetekben alkalmazott rövidítések oldása):

MONOGRÁFIÁK KISMONOGRÁFIÁK ÉS HASONLÓ JELLEGŰ KÖTETEK

- BOTOS — BOTOS János: *A Magyar Nemzeti Bank története. II. Az önálló jegybank, 1924-1948.* Budapest, 1999, Presscon Kiadó. 403 p. HU-ISBN 963 85 6571 3.
- SOM — SOM Krisztián: *A magyar úti okmányok, 1848–2012.* Budapest, 2014, Nemzetbiztonsági Szakszolgálat - Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság. 335 p. HU-ISBN 978 963 89 8283 4 /Segédtudományok a magyar rendvédelem-történet szolgálatában, 1./ HU-ISSN 2064-5333.

TANULMÁNYOK

- CSERÉNYI — CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő*, III. évf. (2009) 2. sz. HU-ISSN 1788-7569. A folyóirat csak a világhálón jelenik meg oldalszámozás nélkül.
- Világhálón:*
http://www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi
- KRAHULCSÁN — KRAHULCSÁN Zsolt: A BM KEOKH és Útlevel Osztály szervezettörténete, 1956–1962. *Betekintő*, V. évf. (2011) 4. sz. HU-ISSN 1788-7569. A folyóirat csak a világhálón jelenik meg oldalszámozás nélkül.
- Világhálón:*
http://www.betekinto.hu/2011_4_krahulcsan

CIKKEK

- LACZIK — LACZIK Bálint: Szövevényes rajzolatok. Jedlik Ányos rajzoló készülékétől a biztonsági nyomda-technikáig. *Ponticulus Hungaricus*, XII. évf. (2008) 5. sz. HU-ISSN —
- Pénzjegynyomda. — Szerző nélkül. Pénzjegynyomda. *Magyar Grafika*, II. évf. (1958) 6. sz. különkiadás, 639-654. p.
- ZSIGA — ZSIGA Róbert: A hamisítás elleni védelem fellegvára: a Pénzjegynyomda. *Magyar Grafika*, LI. évf. (2007) 7. sz. 43-46. p. HU-ISSN 0479-480X.

KATALÓGUSOK

- BÖLCSKEI — BÖLCSKEI Imréné (szerk.): *Magyar posta- és illetékbélyeg katalógus, 2014-2015.* s.l., 2014, Philatelia Hungarica Kft. 639 p. HU-ISSN 1418-3900.

MAGÁNGYŰJTEMÉNYEK

40/1945. fk. útl. — 40/1945. fk. útl. eln. sz. irat eredeti másolata (kelt: eln.
1945.07. 09., az útlevel osztály vezetője által, az aláírása
(2.;) nélkül), hivatkozással a 135 018/1945. BM. V. sz. rendele-
tre.

DÖME Márk gyűjteménye.

email: marcosgtk@gmail.com

028684 sorszámú — 028684 sorszámú 540090 pénjegnyomda táskaszámú
540090 pénjegnyom- magánútlevel.
da táskaszámú ma- RÁCZ István gyűjteménye
gánútlevel.
(17.;)

JOGSZABÁLYOK

1949/XX.tv. — 1949/XX. tv. a Magyar Népköztársaság Al-
(7.;) kotmánya.

Magyar Közlöny, V. évf. (1949) 174.sz.

Glosszárium:

Alnyomat, más néven **alapnyomat**. Szöveg alatti rétegben nyomtatott, kevésbé erőteljes, de jól kivehető mintázattal kialakított felület, amelyet az okmánygyártás során a meghamisítás felismerésének elősegítésére is alkalmaznak.

Előre nyomtatott szöveg. Az *alnyomatra* nyomtatott felirat vagy ábra, amely azonos csoporton belül minden okmányban állandó. Ilyen a tájékoztató / figyelmeztető szöveg, a felhívás a hatóságok részére, a címoldal, a rovatcímek, az oldalszámok, stb. is.

Guilloche. Részleteiben gazdag, ismétlődő díszítő mintázat, amely okmányokban gyakarta vonal, vagy rózsza-szerű alakzatban kerül kialakításra.

Magasnyomatás. Olyan nyomtatási eljárás, amely során a lenyomat rajzolatának tűkörképét alkotó, festéket hordozó felület kiemelkedik az összfelület síkjából. Jellegzetessége a nyomás hatására, a kiemelkedő nyomó felület peremén túlrá préselődő festék alkotta festékváll. A leggyakoribb általános nyomtatási eljárás a XX. század harmadik harmadáig. (A bélyegtan esetében gyakorta ezt a gyártási megoldást könyvnyomtatásnak ismertetik, mivel a könyvek az 1980-as évekig döntően magasnyomással készültek. Azonban az 1990-es évektől, az ofszet síknyomtatású eljárás térhódítását követően ez az elnevezés meghaladt és félrevezető lehet.)

Megszemélyesítés. A kitöltetlen okmányúrlapnak az érvényességi és a birtokosának személyes adataival történő kitöltése. Kezdetben a személyleírásból és a jogosult aláírásából állt, Magyarországon ez 1915 elejétől kiegészült a fényképpel, majd 2006 nyarától megjelenik a látható megszemélyesítés elektronikusan tárolt rögzítésével, amelyet 2009 nyarától a – csak elektronikusan tárolt – újjlenyomattal bővítettek.

Mélynyomtatás. Olyan nyomtatási eljárás, amely során a lenyomat rajzolatának tűkörképét alkotó, festéket hordozó rész az összfelület síkjába süllyesztve került kialakításra. Jellegzetessége – a bemélyedésekben található festék papírra történt átvitelét követően – a festék kiemelkedő, esetenként tapintható vastagsága. E nyomtatási elv több változatát is létrehozták: a magyar úti okmányoknál metszett mélynyomtatást, míg a XX. század középső harmadában, a magyar bélyeggyártás során általában rács-mélynyomtatást alkalmazták.

Nyomdai jelzet. A nyomdai jelzet a nyomda nevét és általában a székhely / gyártás helyét jelöli, amelyhez csatlakozhat a *táskaszám* is. A *táskaszám* a nyomdai munka megrendelési nyilvántartó száma, amely a megbízástól a késztermékig végigkíséri a munkafolyamatokat és gyakorta tartalmazza az évszámot is. (Például a „M. kir. állami nyomda. Budapest, 1913. – 757.” adatsorból a településnévig bezárólag látható a nyomdai jelzet, azt követően, az évszámmal kezdődően a táskaszám olvasható). Ez akár lehetővé tette a közel azonos késztermékek egyes munkafolyamatának elkülönítését is (lsd. eltérő bélyegképek esetén esetlegesen alkalmazott eltérő táskaszám az 1920 M és az 1922 M útlevélnél). A magyar úti okmányoknál ritkán, de előfordul, hogy a táskaszám nyomdai jelzet nélkül került jelölésre.

Ofszett (Offset) Többnyire színes síknyomtatási eljárás, amelynél a közbeiktatott vékony gumihengerről kerül a papírra a nyomás.

Perforáció. A papír folytonosságának megszakítása. Történhet átszúrással / bemetszéssel vagy lyukak létrehozásával. Az okmánygyártás során elsősorban utóbbit alkalmazták betűk, sorsszámok kialakítása céljából.

Száraz-bélyegzőlenyomat, más néven **préselt pecsét**. Kézi vagy asztali prés segítségével, homorú és az azzal megegyező mintájú domború lemezpár (klisé) által készített kidomborodó kép, ezért a „préselt pecsét” megfogalmazás a pontosabb. Úti okmányok esetében általában – fénykép vagy bejegyzés – hitelesítéséhez alkalmazzák. (A XX. század elején a lenyomatképző eszközt esetenként „vettemezőbélyegző”-nek nevezték meg.)

Táskaszám lsd. nyomdai jelzet.

Vízjel. A papír gyártása során, a papírostok alkotta réteg sűrűségének / vastagságának eltéréseivel létrehozott felület, amely átmenő fény segítségével látható ábrát vagy szöveget jelenít meg. Ez által beazonosítható a hordozóanyag gyártója / eredetisége. A negatív vízjel a fényt jobban áteresztő, ritkább réteget, míg a pozitív vízjel a sűrűbbet, a fényt kevésbé áteresztőt jelenti. Okmánygyártás során fontos védelmi elem, mivel utólagosan csak merőben eltérő eljárással és a XX. század végén is csak gyengébb minőséggel volt utánosztható. A vízjel alkalmazásának kezdeti évszázadaiban szinte kizárólag vonalas rajzolatú, negatív (a papír vékony felületének jobb fénytá-
eresztő-képessége miatt láthatóvá váló) vízjelet alkalmaztak.

